

*Микола ВЕГЕШ, доктор
історичних наук, доцент кафедри
політології УжДУ*

РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (1938–1939)

Наприкінці 30-х років греко-католицька церква на території нерадянської України нараховувала 4370000 вірників, 3044 парохій з 4440 церквами. В п'ятьох єпархіях з двома апостольськими адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. За підрахунками І. Ортинського, на західноукраїнських землях нараховувалося 2950 священників, 520 ієромонахів (священників-ченців), 1100 монахинь, 540 студентів богослов'я, 4 млади семінарії, 41 католицька організація та 38 часописів, журналів і видавництв¹. На території Закарпаття нараховувалося 410000 греко-католиків².

1936 р. в краї було зареєстровано 140000 чоловік православною віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культури (15 монахинь та 52 священники)³. На думку В. Маркуся, "на території Чехо-Словаччини в 20–30-х роках розгорнувся русь православ'я, так що скоро Греко-католицька Церква втратила монопольне становище серед українців. Православ'я ширилося з ініціативи головно російських, як і буковинських та галицьких русофільських, емігрантів та завдяки підтримці празького уряду, який бачив в новому релігійному русі реакцію на події"

¹ Ортинський І. Хрещення, хрест та харизма України. – Дрогобич, 1993. – С. 118.

² Стерчо П. Карпато-Українська Держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Львів, 1991. – С. 85; Шимша П. Квасівський мученик священник Карло Купар // Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі. – Ужгород, 1996. – С. 146.

³ Палінчак М. Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20-х – середині 30-х років ХХ століття. – Ужгород, 1996. – С. 41.

тичний курс великої частини змадяризованого греко-католицького духовенства”¹. Першим сербським єпископом на Закарпатті був Досифей, пізніше Владимир, якого угорці після окупації усунули².

2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж, в результаті якого під Угорщиною залишилось 35 греко-католицьких парафій на чолі з єпископом О. Стойкою, який залишився в Ужгороді³. Отже, у Карпатській Україні залишилось 280 парафій, які не мали єпископа⁴. Вже 3 листопада 1938 р. від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об’єднань був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. В меморандумі вказувалося, що “Віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною”⁵. Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ О. Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міню, щоб той управляв 280 парафіями. Ватікан, звісна річ, на такий крок не пішов.

У ситуації, яка виникла, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонізія Няраді, який “по-

¹ Маркус В. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945–50 рр. Відбитка із Збірника, присвяченого пам’яті З. Кузеля // Записки ІІІІ. – Париж, 1962. – Т. XIX. – С. 5.

² Там само.

³ Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Випуск II. – Ужгород, 1997. – С. 105.

⁴ Там само; Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – Ужгород, 1954. – С. 115.

⁵ Цит. по: Довганич О.Д., Пашкуй З.А., Троян М.В. Закарпаття в роки війни. – Ужгород, 1990. – С. 18.

дав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400000 вірних залишається без єпископа¹. 14 листопада 1938 р. Папа Пій XI прийняв на аудієнції Д. Няраді, під час якої доручив йому “піклуватися найбільшим народом Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших необхідних засобів”². 15 листопада 1938 р. кардинал Є. Тіссеран від імені Святої Конгрегації Східної Церкви у Ватикані видав декрет № 653/38, згідно з яким “цілковито уступає юрисдикція Впреосвященого Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів у парохіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського Королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить. Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають”³. Причина такого кроку Ватикану пояснювалась наслідками Віденського арбітражу, після якого відбулося “повне розграничення між Чехословацькою Республікою і Королівством Угорщини” і “більша частина Парохій мукачівської дієцезії Русинів в дійсності остала відлучена від міст Мукачеве й Ужгороду”⁴. У зв’язку з тим, що “мукачівському єпископові Русинів тепер неможливо дістатися з одної частини (дієцезії) до другої належності до його юрисдикції”, Ватикан “зволни поручити Високопреосвященому др. Діонісієві Няраді, єпископові крижевацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, що знаходяться в Чехословацькій Республіці, і щоб про все інформувати Апостольську Столицю”⁵.

Ще в 1934 р. “Благовісник” повідомляв, що найближчим часом має виникнути нове греко-католицьке єпископство в Хусті. Це дало б можливість Ватикану перетворити Ужгородську єпархію на митрополію. Однак урядове повідомлення Апостольської Столиці в цій справі прийшло аж 2 вересня 1937 р.

¹ Стерчо П. Названа праця. – С. 84.

² Там само. – С. 84–85.

³ Нова свобода. – 1938. – 6 груд.

⁴ Там само.

⁵ Нова свобода. – 1938. – 6 груд.

Друга світова війна перекреслила ці благонадійні плани. Щодо призначення Д. Няраді апостольським адміністратором краю, то даний акт Ватикану розцінювався тільки як тимчасовий, “в очікуванні створення власної закарпатської митрополії”¹. В інтерв'ю газеті “Нова свобода” 12 грудня 1938 р. Д. Няраді сказав: “Є отже дві єпархії, й наша, поки що буде управлявана апостольською адміністрацією, може й через довгий час... За моєю гадкою єпархія Карпатської України згодом стане дефінітивно окремою, бо вже й тепер можна вважати, що Мукачівська єпархія стала двома сепаратними єпархіями. Резиденція апостольської адміністрації є тепер в Хусті і я думаю, що місце осідку єпархії буде в Столиці Уряду Карпатської України”².

Необхідно погодитися з твердженням П.-Р. Магочія, що “оскільки Няраді був відомий українофіл, то таке призначення свідчило, що Ватикан визнає українську орієнтацію автономного уряду”³. Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але й церковної. Не випадково А. Волошин у “Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України”, прийнятому 3 листопада 1938 р., викликав: “Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьгодні викликували між нами вороги нашого народу”⁴. На глибоке переконання В. Шандора, “назначенням єпископа Няраді апостольським адміністратором у Хусті греко-католицька церква була з боку юрисдикції упорядкована”⁵. Що стосується Угорщини, то вона висловила Ватикану невдоволення з приводу призначення Няраді єпископом Карпатської України⁶.

Про приїзд Д. Няраді в Карпатську Україну Міністерство прикордонних справ ЧСР повідомило уряд А. Волошина 26 лис-

¹ Пекар А. Мукачівська єпархія і Галицька митрополія // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції “Українські Карпати: етнос, історія, культура”. – Ужгород, 1993. – С. 402.

² Нова свобода. – 1938. – 13 груд.

³ Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1948–1948). – С. 115.

⁴ Августин Волошин. Твори. – Ужгород, 1997. – С. 375.

⁵ Шандор В. Спомини. – Ужгород, 1996. – Т. 1. – С. 257.

⁶ Там само.

топада 1938 р. “Ця вістка, – писала “Нова свобода”, – викликала велике здоволення народу Карпатської України”¹. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію². 4 грудня 1938 р. він провів першу службу Богу в Хусті, проголосивши літургію “за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі в одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом, одні в житті і в смерті”³. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Д. Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його “Пастирських листах” і “Зверненнях”. В одному з перших своїх “Пастирських листів” Д. Няраді закликав: “Прошу всіх Отців, щоб Служба Божа серед тижня, коли не мають замовлених інтенцій, відправлялася по наміренні Святого Отця: “Про мир усього світа”, а крім цього про добро нашої держави. Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, в чії руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу”⁴. 18 грудня 1938 р. Д. Няраді відвідав Перечин, де виголосив промову, в якій “закликав вірників стояти певно при вірі, що тільки у певній вірі наше спасіння й успіх нашого відродження та кращої майбутності нашого народу та державного визволення”⁵. У “Пастирському листі” від 23 грудня 1938 р. Д. Няраді сповістив вірників, що “нашу єпархію мукачівську в Чехословацькій Республіці віддав я під особливу опіку Препорочно Зачатої Диви Марії, наша ж держава проголосила її особливою Покровительською-Заступницею Підкарпатської Держави”⁶.

¹ Нова свобода. – 1939. – 27 лист.

² Там само. – 30 лист.

³ Нова свобода. – 1938. – 4 груд.

⁴ Там само. – 6 груд.

⁵ Там само. – 21 груд.

⁶ Там само. – 23 груд.

І січня 1939 р. єпископ звернувся з “Батьківським зичливим словом до Впр. Отців Душпастирів”, в якому закликав, щоб вони “свідомі своїх священничих завдань, якнайдалше держали себе від хоть якої протидержавної агітації так, щоб і найменша тінь не падала на їхню діяльність. І церковне право і сам природний закон вказують нам, душпастирям, яке має бути наше відношення до законної Влади на території, на котрій нам приходить розвивати нашу священничу діяльність. Супроти такої Влади треба нам зайняти впрост позитивне становище...”¹. Незважаючи на цю пересторогу, українською поліцією були затримані греко-католицькі священники Н. Сілвай, І. Йосиф, З. Шолтес, І. Мінь, І. Емерик. Їх звинуватили в античеській, антиукраїнській і проугорській пропаганді та ув’язнили в концентраційний табір Думен. Безперечно, вищеназваними особами не завершувався перелік священників, які відкрито працювали на Угорщину. Можливо, саме тому окремими членами уряду Карпатської України вносилися пропозиції про заміну священників в поодиноких округах².

Вступивши до виконання обов’язків апостольського адміністратора в Карпатській Україні, Д. Няраді виклав свій план дій в інтерв’ю редакторові “Нової свободи” В. Гренджі-Донському 12 грудня 1938 р. “Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священник був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов’язки сумлінно і якнайточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції... Священник не сміє видтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато:

- а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т.п.;
- б) праця в читальні “Просвіти”, догляд і керування нею;

¹ Цит. за: Ліхтей І. Єпископ Діонісій Няраді і Карпатська Україна (листопад 1938 – березень 1939) // Дзвони. – 1997. – № 3. – С. 5.

² Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний і політичний розвиток. – Ужгород, 1993. – С. 69.

- в) харитативно-добродійна допомога бідним;
- г) організування і ведення антиалкогольних кружків...

Також було б бажаним, щоб священство запровадило освідомлюючу працю господарського характеру... Відчити лекції а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради для селян... Для народу є конче потрібним видавати як най більше дешевих популярних книжок”¹.

Д. Няраді активно почав впроваджувати свій план в життя Єпископ заснував “Товариство греко-католицьких священників”, яке очолив Ю. Станинець, а секретарем став С. Сабол. Контакт з духовенством він підтримував за допомогою “Вістника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці”, перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 р. в Хусті. Всього вийшло п’ять номерів. У “Вістнику” друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформації про життя єпархії тощо. С. Сабол видавав “Місійний календар”. Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Наприкінці 30-х років дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200–250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду А. Волошина владика Д. Няраді з 1 лютого 1939 р. переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василіана М. Калинця².

10 березня 1939 р. Д. Няраді видав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Союму Карпатської України: “В особливій спосіб поручаю і заряджую, щоб

¹ Нова свобода. – 1938. – 13 груд.

² Ліхтей І. Названа праця. – С. 5.

день створення Союму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж приріджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє (в останній вечір перед днем відкриття Союму – *М.В.*) створення Союму через чверть години (протягом чверті години – *М.В.*) й у самий день створення Союму по Службі Божій – також через чверть години”¹. Три священники були обрані послами Союму Карпатської України – К. Федеш, А. Довбак і Ю. Станинець. Про останнього В. Гренджа-Донський писав, що він “облюблений священник, знаменитий проповідник і відомий наш письменник”².

У Карпатській Україні існувало 140 православних парафій і 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один на Пряшівщині³. Всього в краї нараховувалось 155000 православних⁴. На думку П.-Р. Магочія, “православний єпископ... не підтримав уряд Волошина. Православне населення, якому була прищеплена любов до всякого російського, не могло перейняти українську ідеологію хустського уряду”⁵. Вважаємо, що більше має рацію В. Шандор, який твердить, що “боротьба розпочалась заслугою єпископа Саватія в православній церкві. Саватій з’явився на Карпатській Україні і відправляв Богослужіння. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви, а Саватій належав до московської, в Чехо-Словаччині не визнаваної. Є очевидно, що метою Саватія було зробити заколот”⁶.

¹ Документи свідчать. – С. 120.

² Гренджа-Донський В. Публіцистика // Твори Василя Гренджі-Донського. – Вашингтон, 1989. – Т. IX. – С. 223.

³ Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – С. 86.

⁴ Там само. – С. 85.

⁵ Магочій П.-Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). – С. 115.

⁶ Шандор В. Спомини. – Т. I. – С. 257.

Міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Реван під час свого перебування в Празі 4 грудня 1938 р. прийняв представника “Німецького Інформаційного Бюро”, якому заявив: “Ворожа пропаганда поширює сплетні, що в Карпатській Україні є переслідування на політичному чи релігійному тлі, зокрема переслідування православного населення. Ці чутки – вигадані. В Карпатській Україні немає ніяких переслідувань. Всі громадяни, без різниці політичних переконань чи релігійної приналежності, – є рівні перед законом”¹. А. Волошин 23 листопада 1938 р. прийняв архієпископа Саватія, “розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Саватій після розмови з прем’єром прийняв редактора “Нової свободи” і висловив велике задоволення, що прем’єр з повним зрозумінням і прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні”². 28 листопада 1938 р. А. Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В. Раїча з Мукачева, який “зложив прем’єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади”³. 21 грудня А. Волошин відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В. Раїча й архімандрита О. Кабальюка. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ⁴.

Таким чином, уряд А. Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки. В с. Копашнові під час святкування храму церкви святого Михайла православний архієпископ закликав молитися за “Богохраниму Карпатську Україну та її правителство”⁵. Представник православної митрополії, поруч з греко-

¹ Нова свобода. – 1938. – 4 груд.

² Там само. – 27 лист.

³ Нова свобода. – 1938. – 30 лист.

⁴ Там само. – 23 груд.

⁵ Палінчак М.М., Болдижар М.М. Релігія і церква на Закарпатті в 20–30-х рр. // Нариси історії Закарпаття. – Т. 2. – С. 447.

католицьким єпископом Д. Няраді, брали участь у Другому з'їзді Карпатської Січі в Хусті 19 лютого 1939 р. як почесні гості¹. Серед питань, які обговорювалися 29 грудня 1938 р. на засіданні Синодального Комітету Української Православної Митрополії Карпатської України, були: "Українська православна церква на службі відродження Карпатської України та розбудова церковної організації і наше відношення до інших церков"². Ці факти є доказом того, що керівництво православної церкви у Карпатській Україні, принаймні, лояльно ставилися до уряду А. Волошина.

На закарпатській території, яку окупувала Угорщина, греко-католицьким єпископом Мукачівської єпархії був Олександр Стойка. Високоосвічена і з багатим досвідом людина, він проводив нечітку та непослідовну політику, нерідко міняючи свої погляди. 26 жовтня 1938 р., коли А. Волошин став прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, під час благодарственного молебня єпископ О. Стойка назвав його "батьком народу"³. В першій половині березня 1939 р. єпископ у виступі по радіо заявив: "... Місце русинського народу може бути тільки в тій Угорщині, де він протягом тисячі літ ділив добро і лихо з братським угорським народом... І тепер, в ці години, коли героїчна армія Угорщини святого Стефана наближається до Карпатських гір, щоб визволити нас, русинів, від відчайдушного пекла, ми бачимо в цьому святу волю доброго Бога, який турбується за долю народів і націй. Ці герої – гонведи... з братньою любов'ю об'єднуються з нашими русинськими солдатами, щоб пліч-о-пліч навіки забезпечити повагу до віри і церкви русинського народу, забезпечити захист наших святих традицій і можливість матеріального життя, гідного людини... Приймайте з довір'ям і любов'ю гонведів"⁴. О. Стойка завершив свій виступ словами: "Хай живе наша тисячолітня батьківщина – Угорщина, хай живе наш улюблений пан регент і хай живе над дорогою

¹ Шимша Н. Названа праця. – С. 104.

² Нова свобода. – 1938. – 29 груд.

³ Бенько Н. Названа праця. – С. 104.

⁴ Документи свідчать. – С. 122.

русинський народ”¹. У пасхальному посланні від 2 квітня 1939 р. О. Стойка закликав славити угорських загарбників і з радістю віддати їм багатства краю².

13 червня 1939 р. О. Стойка склав присягу на вірність Угорщині: “Я, д-р. Стойка Олександр, як це личить єпископові, присягаю святим Євангелієм, що буду вірним прихильником регента Угорщини, і обіцяю, що ні посередньо, ні безпосередньо не братиму участь в справах, які суперечать інтересам Угорщини. Боже, мені допоможи!”³. Однак незабаром О. Стойка переконався, що угорські власті ведуть подвійну гру. Цим самим вони дискредитували себе в очах єпископа. Як вважають сучасні дослідники⁴, О. Стойка спрямував всі зусилля на захист свого народу. Своїм відважним виступом не дозволив деградувати прелата ректора Олександра Хіру, якого нова угорська влада довгий час ігнорувала в семінарії. Він постарався також, щоб керівництво семінарії залишилося у руках священників-народовців. Студійні місця в семінарії він заповняв селянськими хлопцями і піклувався про піднесення релігійно-культурного життя народу. Під його керівництвом видавалися офіційний орган Мукачівсько-Пряшівської єпархії “Душпастир”, часописи “Благовісник” і “Місійний вістник”. Однак, незважаючи на це, єпископ О. Стойка, безперечно, все зробив для того, щоб прискорити окупацію Карпатської України Угорщиною.

Адміністратором православних приходів на окупованій угорськими військами західній частині Закарпаття Владимир Раїч призначив ігумена Аврикія. Єпископу В. Раїчу було запропоновано прийняти угорське громадянство, але він відмовився. У зв’язку з цим Міністерство культів Угорщини заявило, що В. Раїч підданий іншої країни і тому він не може бути визнаний урядом як уповноважений по виконанню функцій єпископа в їх державі. Він був інтернований як особа неблаго-

¹ Документи свідчать. – С. 123.

² Там само. – С. 123–124.

³ Там само. – С. 125.

⁴ Бенько Н. Названа праця. – С. 107.

надійна для угорських властей. На його місце було призначено ігумена Феована Сабова, але і його незабаром усунули¹. “Загальне враження населення Закарпаття про ставлення малярської влади до закарпатських церков, – писав відомий дослідник історії церкви О. Данко, – можна у спрощеній формі окреслити так: малярська влада фаворизувала греко-католицьку церкву, а до православної ставилася вороже чи, щонайменше, по-мамушиному... Православна церква Закарпаття... пройшла шлях від стану церкви переслідуваної на самому початку до стану церкви підтримуваної тією ж малярською владою”². Згідно з угорською статистикою, в 1940 р. у Закарпатті нараховувалось 110000 православних³.

15 березня 1939 р. угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення, до якої конфесії належав той чи інший священник. “Архівні матеріали свідчать, – довели П. Чучка і Е. Швед, – що наступ угорських властей на українську ідею на Закарпатті в міжвоєнні роки не припинявся. Деякі з них наочно показують динаміку і технологію цього наступу, розкривають спеціальність служб киймелгарітов, називаючи конкретних осіб, яких брали на мушку з метою фізичної розправи угорські репресивні органи напередодні другої світової війни, зокрема з осені 1938 по весну 1939 року”⁴. Даними вченими віднайдено два списки під назвами “Спис цих українців, які з метою сильно шкодили так малярському, як руському народу” і “Спис цих українців, які намагалися шкодити малярському і маляро-руському народу”, до яких занесені прізвища 140 осіб. Всі вони

¹ Хланта О. Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр. // Наук. зб. Закарпат. краєзнавчого музею. – Випуск. II. – С. 99.

² Данко О. Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр. // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1995. – С. 350, 362.

³ Маркусь В. Названа праця. – С. 5.

⁴ Чучка П., Швед Е. На шляху до Ковнера – 42 // За Українське Закарпаття. – Ужгород, 1996. – С. 38.

вважались запеклими ворогами Угорщини і підлягали знищенню. Дослідниками встановлено, що списки були складені 10 листопада 1938 р., тобто відразу після Віденського арбітражу і задовго до вторгнення угорських військ на територію Карпатської України.

У списках значилися прізвища п'ятьох духовних осіб – Булика, В. Лара, О. Хіри, С. Папа і Ю. Станинця¹. Необхідно додати, що в списках названі тільки добре відомі в широкіх колах населення люди. Час показав, що протягом 1939–1942 рр. всі вони пройшли крізь угорські тюрми і табори. У списках відсутнє прізвище Д. Няраді, який був відомий далеко за межами Закарпаття. Однак, незважаючи на велику популярність єпископа, “два дні після окупації Карпатської України уряд Мадярщини поставив єпископа Няраді у його власній квартирі в Хусті під строгий жандармський догляд із забороною виходити з будинку та зустрічатися з людьми. Брутальною поведінкою жандармерії та інших мадярських урядових властей єпископ Няраді зазнав всяких принижень. Тільки пізніше Апостольський нунцій в Будапешті Ангело Ротта поміг єпископові та його секретареві о. Решетиллові виїхати до Риму”².

Брак архівних джерел стосовно гортистських репресій проти священників замінують спогади очевидців. Вони свідчать про жахливий терор, учинений угорцями: “Середина літургії. Не давши дослужити Службу Божу, о. Купара схопили, здерли ризи і як злочинця вивели з церкви... Заарештованих погнали в ліс. Зупинилися на поляні. Один з них зробив спробу втекти – то був Федір Рознійчук, – але його пристрелили на місці. Іншим пройшлися кулями по ногах, і всі ранені попадали на землю. Озвірілі садисти в дикій люті живим людям виколували очі, відрізали губи, язики, розпорювали животи. Нелюдські крики, стогін, зойки поносилися над лісом. Ці люди помирали великомученицькою смертю. На Гуцульщині їх називають “квасівськими мучениками”³. “Мене катували і судили за те, – пригадував священник Ю. Станинець, – що “брав участь у підпільній

¹ Чучка П., Швед Е. Названа праця. – С. 39.

² Шандор В. Спомини. – Т. 1. – С. 257.

³ Шимша Н. Названа праця. – С. 149–150.

організації, яка ставила собі за мету прогнати угорських окупантів із Закарпаття”. Так твердили судді і слідчі моєї “справи”... Побоями, знущанням намагалися “вибивати” свідчення. Наші судді не вникали в справи”¹. Греко-католицького священика із с. Терново на Тячівщині Погоріляка засудили на п’ять років ув’язнення². Активний учасник подій 1938–1939 рр. у Карпатській Україні священик С. Пап пройшов через тортури у хустській тюрмі і концтаборі в Кривій. В 1942 р. його засудили вдруге. У вирокі говорилося, що “підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться, у зв’язку з чим Закарпаття, якщо треба, то збройним повстанням і революційним шляхом необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України”³.

Проводити реперсії гортистам допомагали проугорськи настроєні священики. Таким, зокрема, був Ю. Марина. “Він, греко-католицький священик, професор і віце-ректор Богословської Семінарії в Ужгороді, – пригадував С. Пап, – своїм поведженням був занадто грубим і зарозумілим. Ніхто з питомців його не любив. Для них він не був прикладом доброго священика. У священичій рясі був малярським шпіоном... А тепер він тут, щоб подивитись ще на конання останніх жертв малярського насилля”⁴. Багатьом допоміг уникнути ув’язнення і зберіг життя єпископ О. Стойка.

Отже, греко-католицька церква в Карпатській Україні, особливо після призначення апостольським адміністратором Д. Няраді, продовжувала виконувати роль захисника української державності. Уряд Карпатської України робив все для того, щоб стосунки між вірниками греко-католицької і православної конфесій залишилися доброзичливими. Православна церква, завдяки поміркованій політиці щодо неї кабінету А. Волошина, лояльно ставилася до карпато-української влади. Після оку-

¹ Зейкан Ю. Таємниці каштелю Ковнера // За Українське Закарпаття. – С. 74–75.

² Там само. – С. 75.

³ Пагіря В. В’язень вироку 1942-го // Там само. – С. 78.

⁴ Пап С. У малярській тюрмі // За Українське Закарпаття. – С. 113.

пації краю угорськими гортистами почалися масові репресії проти патріотично настроєного духовенства.

*Роман ОФІЦИНСЬКИЙ, кандидат
історичних наук, доцент кафедри
історії України УжДУ*

“ЗОЛЯ – НАЈНАЛ” – ЗАКАРПАТСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 1941–1943 РОКІВ

Протягом перших двох років угорської окупації Закарпаття (листопад 1938/березень 1939 – січень 1941) літературне та наукове життя краю переживало депресію. Перестали виходити періодичні видання (окрім загальнополітичних газет), в яких повноцінно висвітлювалися здобутки провідних учених і відомих письменників. Розуміючи потребу зміцнення ідеологічних основ режиму і включення закарпатських українців в угорський державотворчий процес, офіційний Будапешт провів реорганізацію національно-культурної політики, у т.ч. на Підкарпатській території (Закарпатті).

26 січня 1941 р. в Ужгороді відбулися установчі збори “Подкарпатского Общества Наук”. Регентський комісар Підкарпаття витязь Міклош Козма з Левелду виголосив програмну промову в присутності “угроруських” депутатів угорського парламенту А. Бродія, М. Демка, О. Чуги, єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії О. Стойки. Він виклав принципи новозаснованої наукової інституції: 1) у рамках товариства “не має і не може зайняти місто жадна денна політика”; 2) завдання ПОН служити “витворенню самостойної народної свідомості русинів, їх національної самоцільності і їх рідного язика одвертою і простою дорогою без політичних і культурних цілей”; 3) елітарність членства (35 визначних представників творчої інтелігенції краю).